

unvanıyla kendilerine yoldaş edilirdi” (Mehmed Zeki, 1336: 2-3). Taşraya gönderilmeyen ve sarayda tutulan şehzadeler için de lala tayin edildiği bilinmektedir. Ancak bunlar daha ziyade mürebbi konumundadır.

Lalaların liyakati ve vazifelerini hakkıyla yerine getirip getirmediklerini de şehzadelerle beraber sancakta bulunan valideleri takip eder, gerektiğinde de padişahı bilgilendirirdi. Bazan daha sonra dul kalmış şehzade annelerinin lalalarla evlendiği durumlar da görülmüştü. Lalalar genellikle Enderun'dan yetişenler arasında tercih edilip tayin edilirdi.

Şehzadelerin ve lalalarının birbirlerine karşı davranışları her zaman aynı olmamıştır. Mesela Yavuz Sultan Selim, Trabzon valisi iken kendisine lala olarak gönderilenleri ümeradan ve marifet erbabından olmadıkça kabul etmeyip bir bahane ile geri göndermiştir.

Lalaların protokoldeki (silsile-yi merâtip) dereceleri Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nde şöyledir: “Ve dîvân-ı hümayunumda sadırda oturmak vüzeranın ve kazaskerlerin ve defterdarların ve nişancının yoludur... Ve mal defterdarlarını şehzade lalalarının üstünde otururlar...” (Taş, 2014: 56-57).

Şehzadelerin saltanat makamına geldiklerinde tereddüt ve acemilik göstermeden devlet işlerini çekip çevirmeye muvaffak olmalarını sağlamak için sancak beyliği bir staj mevkii idi. Bu çerçevede lalaların başlıca vazifeleri olarak; şehzadenin eğitim ve öğretimine nezaret edecek siyasî meselelerde vukuf sağlamasını temin etmek, şehzadenin divanına vezir makamında başkanlık etmek, şehzade adına serdar olarak sefere çıkmak, gereken hususlarda şehzade hakkında padişaha bilgi vermek, şehzade lalası ile defterdarının aynı şahıs olması durumunda onun malî ve iktisadî işleriyle de meşgul olmak gösterilmiştir.

Padişah III. Mehmed (1596-1603) döneminden itibaren hiçbir şehzade sancağa gönderilmemiştir. Bu zamandan sonra saray lalaları ön plana çıkmış, hanedanın bütün erkek üyeleri, hayatlarını sarayda “kafes usulü” denilen şekilde sürdürmüşlerdir. Bu usule göre şehzade sütten kesilince kendisine has odalılardan seçilen bir maiyet tayin olunurdu. Bunlardan en yaşlısı, en tecrübelisi baş lala unvanı ile şehzadenin yetiştirilmesinden sorumlu tutulurdu. Diğer hadım ağaları sadece lala unvanını taşıyorlardı.

Osmanlılar atabeyin yanı sıra lala tabirini de kullanmışlardır. Türkistan (Türk-Moğol) ve Selçuklu geleneğinin ortaya çıkardığı atabeylik, zamanla tekâmül etmiştir. Başlangıçta hanedan merkezli olan hakimiyet hakkı gittikçe yalnızca padişahın

şahsında toplanmıştır. Şehzadelerin sancağa ya da eyaletlere çıkmaları bu hakkın kısmen merkezden taşraya dağılması demektir. Ancak padişah, dağılan bu hükmetme gücünü şehzadelere tayin ettiği lalalar vasıtasıyla denetliyordu. Lalaların padişaha bağlılıkları, menşeleri ve görev süreleri nazarı itibara alındığında, onların kendilerinden önceki atabeyler gibi bulundukları bölgede istiklal kazanmaları ve bir sülale teşkil etmeleri imkânını ortadan kaldırdı. Bir lala ortalama üç sene civarında görevde kalıyordu ki bu süre, ortalama bir sancak beyliği süresine tekabül ediyordu. Bu durum onların hem nüfuzlarının artmasını önlemeye hem de şehzade ile birlik olup tehlikeli bir halin ortaya çıkmasını engellemeye yönelikti. Bu uygulama otoritenin bölünmesi ve buna bağlı olarak devletin parçalanması gibi misallerini daha önceki Türk devletlerinde görülen durumların oluşmasına müsaade etmemiştir. Bu bakımdan lalalık müessesesi, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin ömrünün uzun olmasındaki sebepler arasında değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Âli, Gelibolulu Mustafa. *Görgü ve Toplum Kuralları Üzerinde Ziyâfet Sofraları: Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâidü'l-Mecâlis*. haz. O. Ş. Gökyay. İstanbul 1978.
- Baykara, Tuncer. “Lala”. *DİA*. 2003, XXVII, 70-71.
- Celâlzâde Mustafa. *Selîmnâme*. haz. A. Uğur - M. Çuhadar. Ankara 1990, s. 336.
- Esterâbâdî, Aziz b. Erdeşir. *Bezm u Rezm (Eğlence Savaşı)*. çev. M. Öztürk. Ankara 1990.
- İnalçık, Halil. *Has-Bağçede Âyş u Tarab: Nedîmler Şâirler Mutrîbler*. İstanbul 2015.
- Mehmed Zeki. *Maktûl Şehzâdeler*. İstanbul 1336.
- Mercan, İsmail Hakkı. *Atabeylikler*. Ankara 2020.
- Nizâmülmülk. *Siyâsetnâme*. haz. M. A. Köymen. Ankara 1982.
- Taş, Kenan Ziya. *Osmanlılarda Lalalık Kurumu*. Ankara 2014.
- Uğur, Ahmet. *Osmanlı Siyasetnâmeleri*. İstanbul 2001.

◆ Kenan Ziya TAŞ

LALE DEVRİ

Osmanlı tarihinde 1718-1730 yılları için kullanılan tabir.

1718 yılında Avusturya ve Venedik’le imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayan barış döneminde, İstanbul’da başka bazı kültürel etkinlikler yanında, yaygınlıkla lala yetiştirildiğinden bu devri



tanımlamak için “lale devri” tabiri kullanılmıştır. İfade önce Yahya Kemal tarafından şiirlerinde kullanılmış, daha sonra Ahmet Refik Altınay tarafından yaygınlaştırılmıştır.

Döneme bu ismin verilmesi o yıllarda baş gösteren aşırı lale düşkünlüğü yüzündendir. Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa’nın (1730) vezirlik yıllarını içine alan ve 1730’da Patrona Halil İsyanı ile sona eren Lale Devri, Avrupa ile siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini ifade eder. Siyasi değerlendirmeler bu dönemi daha çok bir zevk ve eğlence evresi olarak tanımlasa da Lale Devri’ni aslında artık savaşımlardan yorulmuş olan bir toplumun yeni bir yaşama biçimini arzu etmesi olarak değerlendirmek yerinde olur.

Pasarofça Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti’nde hem içeride hem de dışarıda bir barış ortamı oluşmuştu. Sultan III. Ahmed ve Damad İbrâhim Paşa bu dönemi imar faaliyetleri, sanat ve estetikle besleyerek mimari açıdan zenginleştirdiler. Buna, anılan döneme kadar büyüyen ve yeni arayışlar içine giren beklentilerin de katkı yaptığı söylenebilir. Çünkü İstanbul’un fethinden itibaren gelişen Osmanlı sanatı hemen her alanda kendi üslubunu oluşturmuş ama yeni açılımlar için de bir arayış içine girmiş bulunuyordu. İşte Lale Devri ile sağlanan ortam buna izin verdi.

Bu itibarla kısa süren bu dönemi (1718-1730), Osmanlı tarihinin sadece zevk ve eğlence değil barış, yenileşme ve reform döneminin başlangıcı olarak anlamak daha isabetli olacaktır. Lale Devri Osmanlı Devleti’nin ilk defa yüzünü çok farklı açılardan Avrupa’ya dönmesinin başlangıcıdır. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, 1720’de Paris’e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed’e bazı talimatlar vererek, “şuurlu bir kültürel temasın” (Kafadar, 71) ve Batı dünyasını daha yakından tanımanın başlamasını sağlamıştır.

Daha önce yapılan veya yapılması önerilen ıslahat faaliyetlerinde Osmanlı’nın geçmişi örnek alınırken, bu dönemden sonra Avrupa model alınmaya başlandı. Elçiler gönderilerek Avrupa tanınmaya çalışıldı. Bu elçiler gittikleri yerlerde gördüklerini anlatan raporlar hazırlayarak sadrazama sundular. Böylece o güne kadar dışarıya bakmayan, Avrupa’yı küçük gören Osmanlı zihniyeti yeni bir arayış içine girdi.

Lale Devri’nin Osmanlı düşünce tarihindeki en etkili sonucu ilk Türkçe matbaanın kurulmasıdır. Bu işlem, tamamen Sadrazam Damad İbrâhim Paşa’nın destekleriyle gerçekleşti. İbrâhim Müteferrika zamanında on dört yıl içinde toplamı yirmi üç

cilt tutan on yedi eser basıldı. Matbaadan sonraki önemli atılım yine Damad İbrâhim Paşa’nın tercüme edilmesini veya yazılmasını teşvik ettiği kitaplar oldu. Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren yöneticilerin teşvikiyle başta Arapça ve Farsça’dan eserler tercüme edilmekteydi. Ama bu dönemde devlet eliyle resmî bir Tercüme Odası’nın kuruluşu önemli ve yeni bir gelişmedir.

Ayrıca bu devirde bir telif hareketi ortaya çıktı. Vakanüvis tarihleri dışında Seyyid Vehbî, dönemin eğlenceye dönük sosyal hayatını *Surnâme*’sinde, Pasarofça Antlaşması’nı ise *Sulhiyye*’sinde ele aldı. *Islahat Takriri* adlı eserde Osmanlı tarihinde ilk defa ciddi bir şekilde yenileşme meselesi tartışıldı. Fransızca’dan bazı eserler ilk defa bu devirde Türkçe’ye çevrildiği gibi Türkçe’den Fransızca’ya bazı kitapların çevirisi de bu dönemde oldu. Yeni kütüphaneler kuruldu ve bunların çalışma sistemi gözden geçirildi. Bu dönemin önemli isimlerden biri olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin (ö. 1732) Fransa büyükelçiliğinden İstanbul’a dönmelerinden sonra başta mimari olmak üzere hemen her alanda Fransız tesiri, süsleme sanatında ise barok ve rokoko tarzları kendini gösterdi. Giderek Boğaziçi ve Haliç kıyıları köşkler ve kasırlarla donatıldı. Bu arada şehrin düzenine özen gösterildi ve birçok köşesi Batı tarzı bahçelerle süslendi.

Sadrazam Damad İbrâhim Paşa, III. Ahmed’e daima sükûnet ve keyifli bir ortam hazırlamaya özen gösterdi ve bu doğrultuda yapılan eğlence ve şenliklerin sembolü de lale idi. Halk tarafından da benimsenen Lale Devri eğlenceleri, toplumda bazı kesimlerin tepkisini çekti. Ahlak, yaşayış ve âdetlerde değişmelerin başladığını ve lüks tüketimin arttığını öne süren bu çevrelerin iddialarına Rusya ve İran karşısında alınan mağlubiyetler de eklenince tepkiler büyüdü. Patrona Halil önderliğinde bir ayaklanma patlak verdi. Damad İbrâhim Paşa öldürüldü ve Padişah III. Ahmed, tahtı yeğeni I. Mahmud’a bırakmak zorunda kaldı. Saltanatının ilk yıllarında asilerin isteklerine boyun eğen I. Mahmud onların lale bahçelerini, köşklere ve diğer eğlence yerlerini tahrip etmesine engel olamadı. Bu gelişmeler ile dönemin zevk ve eğlenceye bakan yönü sona erdiyse de yenileşme ve Batı’ya açılım faaliyetleri sürdü.

Güzel sanatlar, bilim ve teknik alanlarında yenileşmenin kısa fakat yoğun bir dönemi olan Lale Devri, mimarî, musiki ve plastik sanatlar yanında edebiyatta da etkilerini gösterdi. Adına mahallîleşme denen yeni bir üslup ortaya çıktı. Bu gelenekte toplum yaşayışıyla divan şiiri arasındaki ilişki geçmiş yüzyıllara kıyasla en üst seviyeye ulaştı. Bu iliş-

ki bir taraftan örf ve âdetlerin, eğlence hayatının ve çeşitli mekân tasvirlerinin yalın ifadelerle şiire yansması, diğer taraftan halk arasında şiirin her dönemden daha fazla okunması ve besteleriyle terennüm edilmesi suretiyle oldu. Bu şiirin en önemli temsilcisi Nedîm'dir (ö./1730). Nedîm'in şiirde yaptığını plastik sanatlar alanında Levnî (ö.1732) gerçekleştirdi. Levnî, XVII. yüzyılda duraklamaya başlamış olan Osmanlı minyatür sanatına betimleme, renk perspektif anlayışı ve natüralist öğeleriyle yenilikler getirdi. Eserleri, minyatürle perspektif, ışık ve gölgeyi kullanan Avrupa resmi arasında bir geçiş olarak kabul edilir.

Lale Devri pek çok bakımdan geleneksel Osmanlı dünyası ile daha sonra Batılılaşma olarak adlandırılacak bir hareketin ilk adımlarının atıldığı ve Batı ile yavaş yavaş sosyal ve kültürel temasların başladığı bir dönem olması itibarıyla de dikkat çekmektedir. Eğitim tarihi açısından bakıldığında Lale Devri yine aynı şekilde Batılı kurumlardan etkilenme sürecinin başladığı dönem olarak değerlendirilir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru başlangıçta özellikle askerî alandaki güçsüzlüğe çözüm bulmak amacıyla yeni okulların açıldığı görülecek; ilk önce 1735'te Üsküdar Mühendishanesi, ardından 1773'te Mühendishâne-i Bahrî-yi Hümayun ve 1795'te Mühendishâne-i Berrî-yi Hümayun kurulmuştur. Bunu başka alanlardaki eğitim kurumları izlemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Refik [Altınay]. *Lâle Devri*. haz. H. A. Dirioz. İstanbul 1973.
- Aktepe, Münir. "Ahmed III". *DİA*. 1989, II, 36-38.
- Aydüz, Salim. "Bilimsel Faaliyetler Açısından Lâle Devri". *İstanbul Armağanı 4: Lâle Devri*. haz. M. Armağan. İstanbul 2000, s. 159-193.
- Ayvazoglu, Beşir. "Lâle Devri". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 1986, VI, 64-65.
- İpşirli, Mehmet. "Lâle Devri'nde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dâir Bazı Gözlemler". *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*. haz. E. İhsanoğlu. İstanbul 1987, s. 33-42.
- Kafadar, Osman. *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara 1997.
- Macit, Muhsin. "Mahallileşme Cereyanı ve Nedîm". *Osmanlı*. ed. G. Eren. Ankara 1999, IX, 711-717.
- Özcan, Abdülkadir. "Lâle Devri". *DİA*. 2003, XXVII, 81-84.
- Pala, İskender. *Lâle Devri*. İstanbul 2013.
- Sakaoğlu, Necdet. "Lâle Devri". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 1994, V, 182-185.
- Yenigün, Hayri. "Lâle Devri Bestekârları". *Türk Yurdu*. 1/4 (1960), s. 47-48; 2/5, s. 59-60; 2/6, s. 53-54; 2/7, s. 47-48.



Mustafa İSEN



Agâh Sırrı Levend

LEVEND, AGÂH SIRRI

(1894-1978)

Eğitimci, yazar, siyasetçi.



Mora isyanı (1821-1829) sonrasında, Kızılhisar'dan (Meis adası) İzmir'e göç eden bir ailedendir. Kendi ifadelerine göre büyükbabası Çeşmeli Levendoğlu İbrâhim Ağa, onun babası da Kızılhisar muhafızı iken şehit düşen ve yiğitliğiyle halk arasında "Levend Ağa" sanıyla tanınan Yüsf Ağa'dır. Kendisinin "Levend" soyadını alması da bundan dolaydır.

Agâh Sırrı, babasının bidayet mahkemesi reisi olarak bulunduğu Rodos'ta doğdu (26 Ocak 1894). İlkokulu Edirne'de bitirdi (1903), Edirne Mülkiye Rüştiyesi (1906), Edirne Askerî Rüştiyesi (1909) ve Konya İdadîsi'nden mezun oldu (1913). Aynı yıl ilk defa uygulanan yeterlik sınavıyla İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Şubesi'ne girdi. Aynı zamanda 1913-1914 ders yılı başlarında Üsküdar'daki bir özel idâdîde ma'lûmât-ı medeniye (yurttaşlık bilgisi) ve Osmanlı tarihi dersleri vermeye başladı.

I. Dünya Savaşı'nda seferberlik ilanıyla askere alınıp gönderildiği Doğu cephesinden sonra 1917 yılı başlarında Batı cephesindeki Beşinci Ordu'da görevlendirildi. Askerliğinin ikinci safhasında (1917-1918) Bandırma'daki Beşinci Ordu Karargâhı'nda arkadaşları Eczacı Sâdi ve Kimyager Rıza ile "Çocuk Yuvası" adlı bir okul açtı (1917). Mondros Mütarekesi ile Osmanlı ordusu dağıtılınca İstanbul'a dönüp Dârülfünun tahsilini tamamladı (1919). İstanbul Çemberlitaş'ta Eylül 1922'de açtığı Özel İstiklal Lisesi'nde öğretmenlik ve müdürlük yaptı (1922-1940). Bu görev yanında 1927'de İstanbul Erkek Lisesi edebiyat öğretmenliğine atandı. 1935'te İstanbul Eminönü Halkevi başkanlığına getirildi; bu